

**SCHULTHEISZ EMIL – DÖRNYEI SÁNDOR:
IRSAY ISTVÁN (1894–1934)¹**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István
vezetésével, közreműködött: Szállási Árpád**

Irsai Artur 1876-tól Korányi Frigyes tanársegéde. Professzora a gégsznet felé irányította, s így ennek a szakmának egyik hazai megalapítója. Érdemei elismeréseképpen 1906. február 2-án „szemlőhegyi” előnévvel nemességet kapott, így Irsay lett. Az ő fia, István ezért használta külföldi pályája során a nemességre utaló d'Irsay névformát.

Irsay István 1894-ben született Budapesten, itt is tanult: édesapja nyomdokát követve orvos lett. A diplomát 1917-ben szerezte meg. A gyakorlat helyett inkább a kutatás vonzotta. Korányi Sándor alkalmazta a klinikáján, s így Irsay Artur Korányi Frigyes, Irsay István pedig Korányi Sándor mellett indulhatott.

Az ifjú Irsayt azonban érdeklődése, tudásszomja 1921-ben Amerikába viszi, ahol folytatja tanulmányait, majd 1923-tól a chicagói Reese Michael kórház kardiográfiái részlegében működik, 1924-től a California University-n már előadó, és itt szerzi meg a „master of art” fokozatot. Az 1925/26. tanévben a Yale University-n találjuk, s ekkor érdeklődése a klinikai orvostudomány felől egyre inkább az orvostörténet felé fordul. Amerikából Párizsba költözik, s 1925-től egymás után jelennek meg közleményei főként az *Annals of Medical History* hasábjain. Kutatási területének ekkor fő irányvonala egyrészt a középkor, másrészt az egyetemek.

Egyik első tanulmánya annak a Gilles de Corbeilnek (Aegidius Corboliensis) szenteli, aki angol létére II. Fülöp francia király udvari orvosa a XIII. század elején, orvostudományt és teológiát tanít a párizsi és montpellier-i egyetemen, s számottevő szerepe volt ez utóbbi fejlesztésében. Irsay ír a középkori párizsi egyetem orvos tanáraitól és tankönyveiről, a pestis és a középkori egyetemek kapcsolatáról, az 1348/49-i nagy járványról stb.

1927-ben részt vesz Leidenben az orvostörténeti kongresszuson, s ez végleg az orvostörténet felé fordítja pályáját. Welch a Johns Hopkins University orvostörténeti intézetébe hívja meg, Irsay azonban előbb Lipcsébe megy, s Sigerist mellett dolgozik. Ennek az időnek legjelentősebb terméke Albrecht von Hallerről írott kis monográfiája, amely a lipcsei egyetemi orvostörténeti intézet kiadványsorozatának első kötete. Ez a kötet jelzi egyúttal, hogy kutatását kiterjesztette a felvilágosodás korára is. 1929-ben visszatér Amerikába, s két évig dolgozik Baltimore-ban. Új kutatási területét jelzi itt írt egyik munkája is: 'Scientific thought and enlightenment' (Kyklos, 1930).

1931 nyarán ismét otthagyja Amerikát, s Amiensben felvételre jelentkezik a domonkos noviciátusba. Ez az elhatározása nem volt kellően meggondolt, hiszen tíz nap múlva elhagyja a rendházat, de mély vallásosságát és a domonkos rendhez fűződő jó kapcsolatát haláláig megőrzi.

A párizsi Sorbonne előadója lesz, s nekifog élete főművévé vált alkotásának, az összefoglaló egyetemtörténet kidolgozásához. A párizsi könyvtárak mellett hosszabb ideig kutat Rómában és

---

¹ Forrás: Dörnyei Sándor: Stephen d'Irsay. = *Lege Artis Medicinae*, 1993. pp. 992–993. + Schultheisz Emil: Irsay István (1894–1934). Kézirat.

Münchenben, de járt Belgiumban, Svédországban, Finnországban, Lengyelországban és a Szovjetunióban is. Mintegy 15 ezer kilométeres utazása után megállapította: „sokat láttam és még többet hallottam”.

1933-ban jelent meg az egyetemtörténet első kötete Párizsban, amely a középkort és a reneszánsz idejét öleli fel, 1935-ben pedig a második kötet, amely a XVI. századtól 1860-ig terjed.

A nagy mű ('Histoire des universités françaises et étrangères') két kötete 800-nál több lapon adja a tárgykör első nagyigényű szintéziskísérletét. A kritikák elismerik és csodálják Irsay szinte elképzelhetetlen mélységű anyagismeretét: a 2. kötet végén közel 100 lapon sorolja fel az idézett, tehát valóban felhasznált csaknem 4000 közleményt és 17 város 28 könyvtárában őrzött 167 eddig kiadatlan kéziratot. Ilyen adatbőség mellett mégsem vészett el a részletekben a valóban lényegeset, jellemzőt sikerült megragadnia, s ezek alapján tömören vázolta fel a fejlődés vonulatát. Bár szemléletével sokan nem értettek egyet, alapvető megállapításai azóta már – sokszor észrevétlenül is – bekerültek az egyetemes történeti ismerettárba.

A második kötet korrektúrázását éppen be tudta fejezni, a megjelenést már nem érte meg, a váratlanul rátörő betegség 1934. november 16-án kettébe törte a felfelé ívelő pályát, megghiúsította a tervezett harmadik, befejező kötet megírását. Neuillyben halt meg, de kívánságához híves Assisiben temették el. Irsay Istvánról – már csak születésének közelgő 100. évfordulója miatt is – illő megemlékeznünk, hiszen a külföldön működött magyar származású orvostörténészek (Herszky Manó,² Mayer Kolos Ferenc, Münster László³ stb.) mellett ő is hozzájárult az egyetemes orvostörténet-írás gazdagításához.

*

Világszerte forrásként használt, franciául és angolul publikált, írásait azonban jól ismerjük.⁴ Párizsban élt hazánkfia nevének francia alakjával, Stephen d'Irsay, az egyetemtörténet és a középkori európai medicina kutatója gyakran találkozunk.

---

² Herszky Manó néhány tanulmánya (– a szerk. összeáll.):

Herszky Manó: Az orvostörténelem és a általános ethika oktatásának fontossága az orvosjelöltre nézve. = Gyógyászat, 1901. pp. 348–350, 363–365, 381–383, 397–399.

Herszky, [Manó] E.: Medizinisches aus den „Berliner geschriebenen Zeitungen“. = Dtsch. Ärzte.-Ztg, 1903. pp. 59–62.

Herszky, [Manó] Em.: Ueber die Beulenpest. = Ung. med. Presse, 1897. pp. 129–133.

³ Münster László néhány tanulmánya (– a szerk. összeáll.):

Münster László: A bolognai iskola szerepe az orvostudomány fejlődésében a XIV–XVIII. században. = Gyógyászat, 1928. pp. 354–357, 376–380.

Münster, [László] Ladislao: L'opera sanitaria de generale Marsili in una epidemia di peste ed un suo manoscritto inedito su questa malattia. = Rev. Stor. Sci. med. nat., 1932. pp. 205–213, 257–269.

Münster, [László] Ladislao: Epidemia ai influenza nei secoli passati. = Boll. Ist. Stor. ital. Arte sanit., 1934. pp. 1–19.

⁴ Irsay István legfontosabb orvostörténeti tanulmányai a következők (– *Schultheisz Emil összeállítása*):

Stephen d'Irsay: The Black Death and the medieval universities. = Annals of medical history 7 (1925) pp. 220–225.

Stephen d'Irsay: The life and works of Gilles de Corbeil. = Annals of medical history 7 (1925) pp. 362–378.

Stephen d'Irsay: Teachers and textbooks of medicine in the medieval University of Paris. = Annals of medical history 8 (1926) pp. 234–239.

Stephen d'Irsay: Defense reactions during the Black Death, 1348–1349. = Annals of medical history 9. (1927) pp. 169–179.

Stephen d'Irsay: Patristic medicine. = Annals of medical history 9 (1927) pp. 364–378.

Stephen d'Irsay: The evolution of the physician's attitude. = Annals of medical history 10 (1928) pp. 376–386.

Stephen d'Irsay: The teaching and practice of medicine in the medieval University of Paris. = Bulletin of the Society of Medical History of Chicago 4 (1928–35) pp. [41]–53.

Kétkötetes francia nyelvű egyetemtörténete⁵ alapmű.⁶ Abban már monográfiájának kortárs recenzensei is egyetértettek, hogy könyve az egyetemi gondolat történetének első összefoglaló műve. Egyetemtörténeten Irsay, sem filozófia-, sem tudománytörténetet, sem pedig egyetemi oktatástörténetet, hanem olyan történetet ért, mely mindeme tudományágak területét keresztezi anélkül, hogy bármelyikkel azonosulna. Az egyetemek története szerinte csak egyik szemléleti síkja ama folyamatnak, mely nem más, mint „transformation de l'idée solitaire en pensée commune. organisée” (a magányos gondolat szervezetté és közössé válása), melynek során azt fejt ki, hogy „... az egyetemek története egyúttal a lélek története, mely a nyersanyagon keresztül kifejezésre tör, leigázván az utóbbit”, ahogyan az egyetemtörténeti művének bevezetőjében olvasható. Ez valójában Irsay történelemelméleti álláspontja, mely a gondolatot („lélek”) minden más történeti tényező fölé helyezi.

Nem véletlen, hogy a modern egyetemtörténet nagy monográfusa, Rashdall 21 helyen hivatkozik Irsay könyvére és tanulmányaira, hogy George Sarton tudománytörténeti kézikönyvének a 14. századi európai pestissel foglalkozó részeiben minduntalan Irsay kutatásaira hivatkozik.

A könyvében felhasznált munkáknak és kéziratoknak majdnem 100 oldalra terjedő jegyzéke egyúttal a maga korában a kérdés legjobb, ma is nélkülözhetetlen nemzetközi bibliográfiája.

Irsay bámulatos nyelvismerete – egyik recenzense „valóságos kis Mezzofanti”-nak titulálja – jól fundált orvosi, történettudományi és történetfilozófiai ismeretei vezettek arra a szintézisre, ami a középkor-kutatás egy jelentős fejezetét az ő nevével jelzi.

Jóllehet Irsay István kutatásainak középpontjában a középkor medicinája állt, az orvosi gondolkodás fejlődését vizsgáló munkái ezen a korszakon túlterjedtek. A ráció és vallás, a hit és tudás örök problematikája a 18. századba is elvezette. Albrecht von Haller élettani munkásságáról írott tanulmányában⁷ az élettantörténet egyik legvitatottabb kérdésére, a mechanizmus – vitalismus kapcsolatára keresi a választ, különös tekintettel az akkor domináló physico – theologiai szemléletre.

Ennek hátterét kutatva így ír: „Haller meghasonlott... Haller gondolkodik és imádkozik”.⁸ Dolgozatában tulajdonképpen a 18. századi élettan teljes képét rajzolja meg a Halleri *Elementa physiologiae* analízise alapján.

Stephen d'Irsay: *Histoire des Universités françaises et étrangères des origines à nos jours*. I.: *Moyen-Age et renaissance*, II.: *Du XVIe siècle à 1860*. Paris, 1933., 1935.

Stephen d'Irsay: *L'opinion publique dans les universités médiévales. Etude sur l'activité politique de l'université de Paris à ses débuts.* = *Revue des études historiques* 99 (1932) pp. 237–56.

Stephen d'Irsay: *The position of the natural sciences at Oxford during the time of Grosseteste and Bacon.* = *Archeion* 15 (1933) pp. 225–231.

Stephen d'Irsay: *Notes to the origin of the expression „atra mors”.* = *Isis* 8 (1926) pp. 328–332.

⁵ Stephen d'Irsay: *Histoire des Universités françaises et étrangères des origines à nos jours*. I.: *Moyen-Age et renaissance*, II.: *Du XVIe siècle à 1860*. Paris, 1933., 1935.

⁶ A harmadik kötet korai halála miatt nem készült el.

⁷ Stephen d'Irsay: *Albrecht von Haller. Eine Studie zur Geistesgeschichte*. Arb. d. Inst. f. Gesch. d. Med. a. d. Univ. Leipzig, Bd. I. Leipzig, 1930.

⁸ Id. mű p. 21.